

УДК 35.086

DOI: 10.34132/pard2020.07.07

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ВІДТЕРМІНУВАННЯ ЗАВДАНЬ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Котляр Л.І., доцент, докторант Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна

Статтю присвячено визначенню сутності відповідальності як психологічного терміну, в процесі управлінської діяльності державних службовців. У результаті аналізу наукових джерел зроблений аналіз проблеми прокрастинації, як відтермінування виконання завдань. Автором статті наголошено на різних підходах до визначення терміну відповідальність. Зокрема відповідальність державних службовців в управлінській діяльності він розглядає як вольову якість розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана зі свободою вибору в поведінці та є вирішальною у самореалізації й само актуалізації людини. Також на думку автора особистісна відповідальність державних службовців виявляється: в готовності до самовдосконалення; психологічної готовності до діяльності в соціальній сфері; в сформованому професійному мисленні та вмінні самостійно аналізувати конкретну ситуацію; в оцінюванні можливих наслідків за обрані рішення; в сформованих морально-етичних та вольових якостях; в розвиненій самосвідомості як здатності усвідомлювати самого себе, своє «Я», свої потреби, інтереси, цінності, своє буття його сенс, власну поведінку. А також відповідальність розглядається як особлива форма людського існування, спроможність особистості до вибіркового і свідомого впливу на навколишню дійсність з обов'язковим урахуванням всіх можливих наслідків впливу та безумовною готовністю відповідати за ці наслідки.

Зокрема у статті розглянуті актуальні наукові підходи до визначення термінів. Представлена авторська позиція щодо визначення сутності прокрастинації, як процесу добровільного відтермінування виконання важливих завдань, у зв'язку з усвідомленням

своєї відповідальності як за здійснені, так і за відкладені управлінські дії та вчинки.

Ключові слова: держаний службовець, відповідальність, соціальна відповідальність, прокрастинація, фактори особистісної відповідальності державних службовців.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Ефективна система державної служби вимагає вдосконалення шляхів до формування нового типу особистості державного службовця, у якого розвинена самосвідомість як здатність усвідомлювати самого себе, своє «Я», свої потреби, інтереси, цінності, своє буття і його сенс, власну поведінку й переживання. Безперечно, що завдяки цьому підвищується рівень професійної діяльності, досягається бажаний успіх.

Державний службовець це особа, яка обіймає посаду в державному органі або в його апараті, щодо практичного виконання завдань і функцій держави.

Психологічні умови управлінської діяльності державних службовців визначаються самостійністю й відповідальністю за виконання поставлених завдань, наявністю перешкод, які необхідно переборювати в умовах інтенсивності професійної діяльності. Особливої цінності, на нашу думку, набуває формування у державних службовців стійких суспільно значущих способів поведінки, здатності до самостійного та відповідального відношення до своїх дій та вчинків.

Така вольова якість, як відповідальність є однією із найважливіших особистісних характеристик державних службовців в управлінській діяльності.

Ефективна управлінська діяльність пов'язується насамперед з правильним професійним самовизначенням особистості, тобто людині треба усвідомлювати свої особливості, враховувати ступінь відповідності цих особливостей вимогам професійної діяльності, якою вона займається, та розвивати в собі необхідні для цієї діяльності якості за наявності відповідних здібностей. Основними джерелами у побудові успішної управлінської діяльності є прагнення

особистості до успіху, лідерства, економічного зростання. Вихідним положенням є любов до праці взагалі й своєї роботи зокрема, основними критеріями успішної кар'єри є задоволення життєвою ситуацією у результаті професійної діяльності й соціальний успіх як наслідок самореалізації.

Сутністю відповідальної управлінської діяльності державного службовця є позитивна динаміка професійного розвитку людини в контексті просування її по службі, що пов'язано з набуттям професіоналізму, досвіду і виявленням ділової активності в межах посади й передбачає реалізацію особистісного потенціалу, досягнення відповідного статусу.

На нашу думку, ефективна діяльність державних службовців передусім залежить від особистісного потенціалу людини, який, в свою чергу, залежить від певних її якостей. Серед якостей особистості державного службовця ми виділяємо такі: відповідальність; самостійність; дисциплінованість; ініціативність; активність; професіоналізм; працездатність; комунікабельність. У переліку якостей не випадково на першому місці стоїть відповідальність оскільки, на наш погляд, найбільш ефективні в управлінській діяльності, як правило, є відповідальні особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень різноманітних аспектів проблеми відповідальності займалися представники різних сфер наукового знання. Теоретико-методологічну базу сформулювали західні вчені М. Вебер, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Е. Дюркгейм, К. Ясперс та ін.; вітчизняні науковці А. Андющенко, О. Безрукова, О. Куценко, Б. Нагорний, І. Рябець, О. Плахотний, В. Сперанський, М. Шульга та ін.

Сучасні наукові дослідження Т.Гаєвої, Т.Колесіної, М.Левківського А.Лопуховської, Т.Морозкіної, В.Остринської, М.Савчина досліджуються психологічні механізми формування у людей різного віку відповідальності, яка розуміється авторами як особливий мотив людських вчинків, смисловий принцип регуляції поведінки.

Аналізу сутності механізмів прокрастинації їх класифікації приділялося багато уваги у працях Є. Базики, Н. Боровскої, Т. Вайди, Я. Варваричевої, В. Воробьова, М. Дворника, В. Ковиліна,

М. Кузнецова, Т. Мотрук, та інших. Проте, на нашу думку, у зв'язку з теоретичним обґрунтуванням феномену відтермінування в діяльності державних службовців, окремі аспекти розглянутих наукових категорій потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В процесі дослідження були поставлені наступні завдання: розглянути основні наукові підходи щодо визначення змісту категорії «відповідальність», розглянути основні наукові підходи до класифікації механізмів феномену прокрастинації, визначити зміст наукової категорії «фактори особистісної відповідальності державних службовців».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо визначення змісту категорії «відповідальність». Український філософ просвітитель Г.Сковорода бачив процес формування відповідальності як перетворення відповідальних почуттів і відповідальної поведінки у звичку. Віддамо належне його думкам про те, що кожна людина відповідальна перед собою та іншими за обране нею місце в системі суспільних відносин і реалізацію своїх можливостей у власній діяльності [22].

Заслуговують на увагу наукові поняття, які прийняті в економіці, відповідальність розглядають як зобов'язання юридичних осіб (підприємств, організацій, установ) відповідати за свої дії. Категорія «відповідальність» стоїть поряд з категорією «зобов'язання». Економічний енциклопедичний словник містить тлумачення поняття «відповідальність» з економічної точки зору: «Відповідальність економічна — система правил, встановлених державою для юридичних і фізичних осіб, різних ланок органів державного управління та місцевого самоврядування з метою недопущення конфліктності їхніх інтересів, у т. ч. через відшкодування заподіяних збитків тощо». [13, с. 107]. Серед основних сфер реалізації принципів відповідальності підприємствами виділяють наступні: «1) дотримання зобов'язань перед партнерами і працівниками; 2) виконання зобов'язань перед бюджетом; 3) дотримання правил взяття на облік і ведення готівки; 4) відповідальність за приховування виручки в іноземній валюті; 5) дотримання дисципліни щодо обов'язкових платежів до

державних позабюджетних фондів; 6) дотримання вимог податкового законодавства; 7) відповідальність за якість і безпеку товарів (послуг, робіт); 8) дотримання стандартів; 9) відповідальність у сфері будівництва; 10) відповідальність за використання земель та інших природних ресурсів; 11) відповідальність за порушення митних правил і процедур; 12) відповідальність за шкоду, заподіяну працівниками підприємства та ін.» [13, с. 107].

Необхідно відзначити, що відповідальність у психології розглядається як характеристика особистості. Отже, специфіка психологічного аспекту відповідальності зумовлена поведінкою людини та пов'язана з її почуттями і відчуттями. Категорія «відповідальність» стоїть поряд з категорією «особистість». «Відповідальність— здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, визнаним у суспільстві або колективі нормам, у результаті чого виникає почуття співучасності в спільній справі, а при невідповідності — почуття невиконаного обов'язку; готовність індивіда визнати, що він сам є причиною наслідків власної поведінки і діяльності» [16, с. 34]

Психологічний словник поняття відповідальність тлумачить як усвідомлення людьми своїх обов'язків перед суспільством, значення вчинків і діяльності. Відповідальність розглядається як відповідь особистості на вимоги суспільства, виступає як засіб зовнішнього контролю, а також як засіб внутрішнього контролю — готовність і схильність особистості свідомо діяти на свій розсуд. Заслужують на увагу розуміння поняття відповідальності як якості особистості в якій виділяють «такі компоненти: а) чітке знання особистістю своїх конкретних обов'язків, значущих для неї і суспільства; б) прийняття цих обов'язків, позитивне переживання особистістю свого ставлення до них, прагнення до їх виконання; в) реалізація прийнятих обов'язків у конкретних діях, поведінці, вчинках; г) здатність особистості контролювати свої дії, поведінку, встановлювати відхилення від програми, що реалізується, від заданої та вносити відповідні корективи в план діяльності чи поведінки» [16, с. 39-40].

Відповідальність означає чітке розумінням індивідом своїх обов'язків перед суспільством. Відповідальність характеризується з

двох позицій: суспільства та внутрішнього світу людини. «У першому випадку відповідальність відображає підзвітність особистості за реалізацією вимог суспільства (або його інститутів) з наступними застосуванням санкцій в залежності від ступеня провини чи заслуг, тобто виступає як засіб зовнішнього контролю і зовнішньої регуляції діяльності особистості. У другій позиції відповідальність відображає відношення до всього самої особистості, її схильність, готовність здійснювати належне, тобто виступає як засіб внутрішнього контролю (самоконтролю) і внутрішньої регуляції (саморегуляції) діяльності особистості, оскільки вона виконує все на свій розсуд, свідомо і добровільно» [17, с. 273-274].

Особливо хотілося б відмітити змістовне та предметне роз'яснення соціальної відповідальності в енциклопедичному соціологічному словнику за редакцією Г. В. Осипова: «Соціальна відповідальність — це елемент взаємодії між індивідами, індивідом і колективом, індивідом і суспільством, між організаціями і так далі. В залежності від форми, у якій проявляються об'єктивні відносини і норми, що їх регулюють, розрізняють відповідальність юридичну, економічну, моральну, політичну. У більш широкому сенсі соціальна відповідальність виступає як певні очікування навколишнього соціального середовища по відношенню до осіб, громадським органам, з одного боку, і усвідомлення ними свого обов'язку перед суспільством, колективом, індивідом — з іншого. У цьому сенсі відповідальність виникає на основі спеціальних норм і реалізується як через форми соціального контролю (громадська думка, статут, закон), так і через розуміння своєї суспільної ролі відповідальними суб'єктами» [23, с. 504].

Глибоке дослідження проблеми соціальної відповідальності у контексті соціології належить О. Безруковій. Автор визначає поняття таким чином: «Соціальна відповідальність – це властивість (стан) акторів різного рівня, яка, актуалізуючись певним чином залежно від сприйняття ситуації, в якій перебуває актор, змушує брати на себе зобов'язання щодо інших акторів, подій, об'єктів, процесів, умов життєдіяльності, соціального й природного оточення» [5, с. 12].

А. Андрющенко зазначає, що коли говориться про «соціальну відповідальність», у якості суб'єкта відповідальності виступають організації, окремі спільноти, а предметом є проблеми соціуму, соціальні потреби. Коли ж говориться про «відповідальність соціуму», суб'єктом виступає сам соціум, що має атрибуцію відповідальності за людей, з яких і складається цей соціум [21, с.12-13]. Автор розглядає соціальну відповідальність як самостійний вид відповідальності з притаманними йому рисами. «Соціальна відповідальність виступає як механізм взаємозалежності соціальних суб'єктів, що займають різні статусні позиції у соціальній ієрархії» [21]. А також зазначає, що в основі формування соціальної відповідальності лежить взаємодія інтересів соціальних суб'єктів, які можуть суперечити один одному. Заслуговує на увагу думка автора про, соціальну відповідальність особистості. «Соціальну відповідальність особистості можна визначити як системну соціальну якість, у якій віддзеркалюється і реалізується рівень її соціальності, тобто глибина і повнота зв'язків особистості з соціумом, міра прийняття соціально-значущих потреб суспільства як особисто цінних, визнання їх пріоритетності перед груповими, клановими, розуміння своєї особистої відповідальності за соціальні наслідки своєї діяльності, поведінки». Отже, ця системна, соціальна якість особистості, яка визначає особливості і свідомості, і діяльності [21].

За результатами проведеного аналізу літературних джерел поняття соціальної відповідальності використовується у різних сферах життя та є багатозначним явищем в суспільстві. Соціальна відповідальність виступає як соціальний феномен та аспект суспільних відносин. Розрізняють наступні типи соціальної відповідальності: індивідуальна та колективна. Індивідуальна відповідальність характеризується як відповідальність окремого індивіда, а колективна як суспільства в цілому. У якості приклада соціальної відповідальності можна назвати відповідальність бізнесу. Відповідальність бізнесу має таку ознаку, як добровільне соціальне зобов'язання окремої групи людей (це може бути як власники бізнесу або окреме підприємство). Допомога у вирішенні соціальних проблем є добровільним актом, який повністю залежить від бажання людей бути відпові-

дальними перед суспільством. Перспективний розвиток суспільства на пряму залежить від наявності чи відсутності соціальної відповідальності.

Особистість, соціальні групи, спільноти є соціальними суб'єктами, які взаємодіють та відповідають вимогам суспільства задля виконання певних ролей. Формування суспільно значущих якостей індивіда відбувається за умов коли його діяльність організована і включена в систему суспільних відносин. Здатність особистості зробити «новий крок» на шляху розвитку своїх особистісних якостей, дає можливість до формування у неї і суспільно значущих якостей.

Перспектива розвитку людини в системі суспільних відносин повинна організовуватися за умов виконання нею ефективної діяльності. Якщо людина не обмежує права і інтереси інших, то її поведінка є відповідальною. Соціальна відповідальність особистості є найважливішою ланкою виконання нею певних ролей та дій у відповідності очікуванням суспільства.

Відповідальність як особистісна основа відповідальної поведінки, на думку М. Савчина, є смисловим утворенням людини, своєрідним загальним принципом співвіднесення (саморегулювання) в межах цілісної мотиваційно-смислової сфери мотивів, цілей та засобів життєдіяльності [19].

Заслуговують на увагу думки науковця С. Максименка, який зазначає, що людина сама визначає свій подальший рух при виникненні діалогу особистості та потреб, що осмислюється тільки зрілою людиною [11]. Отже в момент труднощів зрілості дорослою вважається та людина, яка здатна чинити, обирати, відповідати за власні вчинки учинки. Це говорить про те, що за своє життя особистість несе персональну відповідальність. Багато вчених зазначають, що усвідомлення свого життя як вчинку є початком формування себе як вільної і відповідальної особистості. Як вважає І. Бех, відповідальна людина має право стверджувати, що вона несе відповідальність усім своїм життям, кожний акт переживання життя є момент відповідальності. Внутрішній світ відповідальної особистості завжди відкритий для соціальних потреб, пріоритетів, людських цінностей [6].

Відповідальність, на думку С. Рубінштейна, це втілення істинного, найглибшого принципового ставлення до життя. Це – не тільки усвідомлення індивідом усіх наслідків уже зробленого, а й відповідальність за все втрачене, тобто, здатність кожної людини детермінувати події, вчинки на момент їх здійснення [18]. А також психолог вважає, що відповідальність не виступає в форматі обов'язку, догми, вірністю раз і назавжди усталеним правилам, а є здатністю у процесі життя ставити проблеми, вчасно їх усвідомлювати і приймати відповідальні рішення.

С. Рубінштейн у своїй роботі «Буття і свідомість» зазначає, що конкретна міра тієї відповідальності, яку в кожному окремому випадку несе за свої вчинки людина, залежить від конкретних умов - від тих реальних можливостей, які є у людини для того, щоб свідомо поставитися до наслідків своїх вчинків і самовизначитися відносно них. В залежності від цих умов з людей по різному питається за їхні вчинки, і вони по різному несуть відповідальність. А також автор виділяє віртуальний, потенційний аспект відповідальності, який вказує на те, що людина несе відповідальність не тільки за наявний результат своєї дії, але й за внутрішній задум особистості, тобто за можливість передбачення людиною результатів своїх дій. [18].

Н. Аль-Ані вважає, що відповідальність слід розуміти як «обов'язок тримати відповідь як перед самим собою, так і перед іншими людьми, соціумом і всією дійсністю в цілому за всі наслідки своїх дій, що представляють собою різні його реакції на всі ті виклики, які кидає йому навколишня дійсність» [2,с.182-187]. Вчений називає відповідальність особливою формою людського існування, спроможністю вибіркового і свідомого впливу на навколишню дійсність з обов'язковим урахуванням всіх можливих наслідків впливу та безумовною готовністю відповідати за ці наслідки.

На думку К. Абульханової-Славської, відповідальна особистість усвідомлює свою відповідальність шляхом передбачення впевненості у власних силах та відчуття потреби знайти оптимальні можливості для досягнення цілей, які ставляться перед нею. К. Абульханова-Славська визначає термін відповідальність як самостійне, добровільне здійснення необхідності у межах і формах, що

визначені самим суб'єктом. Суб'єкт відповідальності сам вводить критерії, за якими обмежує поле своєї активності, сам проводить контроль [1, С.112].

Психологічний аналіз з проблеми відповідальності, продемонстрував, що науковці часто зводять сутність цього поняття до ступеня відповідальності, тобто до кількісного показника, що відбиває виразність, рівень розвиненості відповідальності конкретної людини, і вказують лише на непрямі чинники, що визначають міру відповідальності особистості (Л. Дементій, Н. Мінкіна, К. Муздибаєв, В. Сафін та ін.).

К. Муздибаєв наголошує на ретроспективному і перспективному аспектах відповідальності: особистість несе відповідальність не тільки за обране, але в за відкинута, нереалізоване нею. Ця теза перегукується з переконанням С. Рубінштейна про відповідальність як за скоєне, так і за згаяне. [15].

Згідно з класифікацією Ф. Heider, розрізняють п'ять видів перекладання відповідальності: асоціація: людина відповідає за кожний результат, що певно пов'язаний з її діями, або здається, що пов'язаний із її діями (відповідальність за діяльність інших осіб); вчинення дії: дії людини є необхідною умовою того, що відбулося, навіть якщо, діючи з обережністю, вона не мала можливості передбачити результат. Людину засуджують не за її наміри, а за результат її дій (сувора відповідальність); спроможність передбачати: людина підлягає відповідальності за будь-які наслідки, які вона може передбачати, навіть якщо це не було складовою частиною її цілі і не є навмисним заподіянням шкоди (недбалість); намір: тільки намір людини розглядається як джерело її власних дій (кримінальна відповідальність); виправдання: власні мотиви людини не приписуються їй цілком, але вважається, що їхнє джерело в її оточенні. Відповідальність за дії переноситься на оточення [26].

Аналіз психологічних досліджень дозволяє визначити відповідальність як складну організовану особистісну якість людини, яка має зовнішню та внутрішню структури. Суб'єкт, об'єкт й інстанція - це елементи зовнішньої структури. У взаємозв'язку компонентів представлена внутрішня структура відповідальності. Перший

компонент характеризується емоційно-мотиваційною сферою особистості і включає: усвідомлення людиною суспільних цінностей і цілей як особисто значущих при здійсненні дій та вчинків; мотивацію соціально-відповідальної поведінки; відповідальність як емоційне переживання за виконання справи. Другий компонент – когнітивний, який характеризується правильним усвідомленням соціальних норм відповідальної поведінки та здатністю передбачати наслідки власної діяльності. Третій компонент – поведінковий має такі елементи як: вибір і дотримання визначеної лінії відповідальної поведінки; систематичне виконання своїх обов'язків; доведення дорученої справи до кінця.

Таким чином, на нашу думку, відповідальність державних службовців в управлінській діяльності є вольовою якістю розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана зі свободою вибору в поведінці та є вирішальною у самореалізації й самоактуалізації людини.

На наш погляд, особистісна відповідальність державних службовців виявляється: в готовності до самовдосконалення; психологічної готовності до діяльності в соціальній сфері; в сформованому професійному мисленні та вмінні самостійно аналізувати конкретну ситуацію; в оцінюванні можливих наслідків за обрані рішення; в сформованих морально-етичних та вольових якостях (тактовність, терпимість, витримка, моральність, етична поведінка, конфіденційність, емоційно-позитивне ставлення до людей).

Ми вважаємо, що недостатньо розвинена здатність до відповідальності державного службовця дає нам підставу для розгляду основних наукових підходів феномену прокрастинації, як схильності до відтермінування виконання завдань, перекладання відповідальності на інших.

На протязі еволюції філософської думки поняття про прокрастинацію як про якийсь механізм, психологічну реакцію в структурі особистості, цікавило видатних філософів, психологів та соціологів.

Прокрастинація (від лат. *procrastinare*) – психологічний термін, що означає схильність людини відкладати неприємні завдання на

потім, тяжіння до справ. Прокрастинатори – люди, схильні відтерміновувати виконання завдань, перекладати відповідальність на інших, працювати хаотично, без плану.

Ми вважаємо, що підвищення рівня прокрастинації на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується такими ознаками: швидким розвитком технологій; здійсненням модернізації усіх напрямків життєдіяльності людини; зростанням кваліфікаційних вимог до спеціалістів (здатність до відповідальної поведінки, уміння аналізувати, прогнозувати наслідки своїх дій чи без діяння).

У зв'язку з високим зростанням кількості людей, що прокрастинують, проблема зволікання за останні десятиріччя стала однією із тих, які активно досліджуються науковцями різних країн світу. І, не випадково, бо негативні наслідки цього процесу є дуже значущими: шкідливий вплив на професійну успішність; кар'єрне зростання; працездатність; продуктивність; задоволеність роботою.

Актуальність проблеми «відкладання на потім» справ, життя в цілому зумовили появу низки тематичних досліджень у психологічній науці. Зокрема, особливості прокрастинації та її причини досліджували J. B. Burka, J. R. Ferrari, J. L. Johnson, W. G. McCowin's, N. Milgram, R. Tenne, P. Steel, Я. Варварічева, В. Ковилін та ін.

Вітчизняні дослідники звернулися до дослідження цього явища тільки на поч. XXI ст. (С. Базика, М. Дворник) [3; 8]. Окремі наукові пошуки з проблем лінощів, відсутності мотивації та сили волі, нерозвиненості професійних навичок, оптимізації витрат часу особистості проводилися і в Україні, проте, звісно, їх не варто зводити до прокрастинації.

Прокрастинація зазвичай проявляється у діяльності, результат якої дуже важливий для людини. Саме цим вона відрізняється від лінощів і нудьгування («boreout») на роботі чи під час навчання, від відпочинку.

Значимо, що сам термін «прокрастинація» вперше використав у своїй проповіді преподобний Antony Wolker, назвавши її украй гріховною, особливо якщо вона стосується зволікання покаяння. Поворотним моментом у розумінні прокрастинації більшість науковців вважають XVIII ст. Так, J. Ferrari зі своїми колегами розглядає про-

крастинацію як явище, яке існувало упродовж усієї історії людства, проте негативних конотацій набуло саме з приходом промислової революції, коли поряд з новими технологіями з'явилися точні терміни виконання роботи [19].

За результатами досліджень М. М. Kachgal та ін., прокрастинація є явищем, яке стрімко поширюється саме у наш час. N. Milgram таке її зростання пов'язує з накладанням на людину зобов'язань та висуванням жорстких термінів для їх виконання. Тому, на думку вченого, аграрні суспільства, які є менш розвиненими, «не хворіють» на прокрастинацію [27].

Термін «прокрастинація» в «Online Etymology Dictionary» визначається як: «Прокрастинація (ім.): 1540-і рр., від середньовічного французького *procrastinationi* лат. *Procrastinationem* (називний відм. – *procrastinatio*) – відкладання з дня на день, *procrastinare* – відкласти, відтягнути, затримати, *pro* – вперед, далі, на користь чого-небудь, та *crastinus* – завтра [22]. Згідно з «American Heritage Dictionary of the English Language», прокрастинація тлумачиться як «акт відкладання роботи з чим-небудь на майбутнє, непотрібне зволікання чи відтягування», «відкладання чи затримка без необхідності», «перенесення виконання справ, у зв'язку зі звичною безпечністю чи лінощами» [28].

N. Milgram розглядає прокрастинацію як: 1) поведінку послідовного зволікання; 2) наслідок неякісного поведінкового продукту; 3) таку, що включає завдання, яке сприймається прокрастинатором як важливе для виконання; 4) результат емоційного розладу [27].

Як порушення регуляції діяльності (*selfregulatory failure*), за якого людина має схильність відкладати на потім складні чи неприємні для себе справи, тлумачить прокрастинацію P. Steel. На основі теорії часової мотивації, яка є спробою інтеграції наукових поглядів на причини прокрастинації, він пояснює це явище як добровільне відтермінування індивідом запланованих справ, не дивлячись на очікувані негативні наслідки із-за затримки [29].

Подібної думки дотримується J. Ferrari, який розглядає прокрастинацію як функціональну затримку чи ухилення від дії. Одна з причин такої затримки є відповідальність за результат. Дослідник

створив типологію прокрастинації залежно від стратегії поведінки в проблемній ситуації (див. таблицю 1) [25].

Таблиця 1

Типологія прокрастинації залежно від стратегії поведінки в проблемній ситуації

Тип прокрастинатора	Характеристика
Нерішучі	Навіть незначні рішення постійно відкладають з причини відповідальності за результат. Діють за схемою наступного твердження: якщо рішення не прийняте, немає вірогідності допустити помилку та отримати незадовільні результати. Люди такого типу мають схильність до перфекціонізму
Уникаючі	В поведінці такого типу людей є намагання уникнути спочатку неприйнятних завдань, а потім позитивних або негативних відгуків від навколишніх
Шукаючі гострих відчуттів	Такі особи віддають перевагу відкладанню будь-якої справи, тому що отримують енергетичний підйом, коли виконують її в останню хвилину

Є. Базика розглядає проблему прокрастинації як розлад вольових процесів, самопокладання, цілеспрямованості, самоорганізованості. На її думку «прокрастинатори – це особистості з нерозвиненими, несформованими вольовими процесами, які не вміють чи не здатні подолати самих себе, свої лінощі» [4].

Розглянуті дефініції дозволяють покласти її в один ряд з такими поняттями як: зволікання, відкладання, уникнення, відтермінування, гаяння часу, розлад, некерованість, недисциплінованість, лінощі, нудьга, відпочинок та ін. Проте це не завжди виправдано.

В. Воробйова та І. Якиманська зазначають, що лінощі – це швидше бажання щось не робити, а не відсутність бажання щось робити [8]. Коли людина лінується, вона не хоче виконувати яку-не-

будь роботу, вона не усвідомлює її важливості, необхідності та не переживає яких-небудь емоцій з цього приводу. Тоді як прокрастинатор усвідомлює важливість роботи та спеціально шукає аргументи, якими виправдовує перед собою її відкладання на потім. Він і хотів би що-небудь зробити, але в нього не виходить почати це робити [8]. Відтак принцип прокрастинатора «спочатку зроблю це неважливе, а потім займуся важливим» вказує на існування в людини сумнівів з приводу того, що необхідно зробити, сумнівів щодо наявності відповідних ресурсів (особистісних чи часових), страху перед невдачею і невпевненості у власних силах, немотивованість особистості, або ж, навпаки, її перфектну мотивацію. Р. Bernstein (1998) писав: «...недіяння має значення. Чим більш невизначеним є результат, тим більшим може бути значення зволікання» [24].

Прокрастинація є спойлером (з англ. spoil – псувати) моральності. Відтак зовсім не достатньо знати, що правильно, краще бути організованим і дисциплінованим. Адже, саме особиста дисципліна здатна ліквідувати прірву між хорошим наміром і доброю справою. Якщо виходити з тлумачення прокрастинації як реакції-відповіді на заплановані справи, то такі реакції можна поділити на дві групи: активні та пасивні. В основі реакцій першої групи лежить напруга, пов'язана зі станом невдоволення, відчуттям протрації. Підґрунтям такої прокрастинації є страх невдачі чи успіху. Тоді як в основі реакцій другої групи знаходиться розслаблення, за якого час витрачається на приємні заняття і розваги. Тобто, з одного боку, людині краще/легше здатися без бою, аніж програти, а з іншого – вона вважає себе негідною успіху, тому й не хоче виділятися з поміж інших.

Т. Вайда зводить причини прокрастинації до: лінії як недостатньо сформованого працелюбства; слабкості характеру: недостатньої готовності; 4) затягування, через присутність страху; відсутності радості від роботи; ситуативного перевантаження роботою; втоми [7].

Ф.Семенова та А. Узденова основний акцент при поясненні відкладання справ на потім роблять на захисті механізму і концепції уникнення. Процес відкладання справ спрацьовує через їх загрозу для Его, яка і запускає захисний механізм уникнення (відкладан-

ня) виконання завдання. Прокрастинація пов'язується з дитячими травмами і проблемами в стосунках з батьками, їх авторитарними установками і завищеними вимогами до дитини, недостатністю уваги, емоційного контакту. На думку цих авторів, це призводить до пригнічення ініціативності дитини, прихованій відмові від виконання через відкладання або перенесення виконання на інший час. Зазначимо що, покора дитини авторитарності батьків сприяє формуванню «атрофію внутрішньої мотивації» на основі розвитку екстернального локусу контролю. При ліберальному, «прохолодному» ставленні батьків без виразного схвалення, похвали, у дітей розвивається тривожність при виконанні завдань, яка призводить до порушення функціонування Его. У результаті обидва ці стилі ведуть до розвитку хронічної прокрастинації. Відчуття несвідомого гніву батьків на труднощі або невдачу при виконанні дитиною їх доручень у відповідь стає причиною уповільнення або відкладання виконання завдань[20].

Таким чином, з позиції психодинамічного підходу дорослий стикаючись з труднощами виконання роботи несвідомо приймає сформовану в дитинстві модель поведінки прокрастинатора і не може завершити розпочату справу в строк.

Т.Мотрук і Д. Стеценко до основних детермінант відносять:

- 1) перфекціонізм, страх неуспіху;
 - 2) страх успіху як додаткових обов'язків, які можуть виникнути у разі успішного виконання завдання;
 - 3) тривожність (особистісна і ситуативна);
 - 4) невміння планувати (погана орієнтація у часі, не визначення пріоритетності справ);
 - 5) потребу в підвищеній стимуляції (мобілізація особистості)
- [12].

Відзначимо, що необхідно розрізняти поняття прокрастинація, лінощі і ледачість. Лінощі - це ситуативний прояв бажання що-небудь не виконувати. Ледачість - це особистісна характеристика людини, що відображає мотиваційну та вольову сферу особистості, а також обумовлена природними психофізіологічними задатками. Тому, прокрастинацію не варто зводити до лінощів та ледачості.

Безперечно, що прокрастинацію не можна плутати і з відпочинком, який збагачує людину новою енергією. Прокрастинуючи, ми, навпаки, її втрачаємо, а відтак: чим менше у нас залишається енергії, тим більше зростають шанси відкласти виконання завдання на невизначений термін і знову нічого не робити [7].

Як відомо, феномен прокрастинація пов'язаний з наступними негативними якостями особистості такі як: відсутність самоорганізації, пасивність, дисфункціональність, не-адаптивність тощо. Але, коли відкладання виконання справ пов'язане зі зниженням негативних ефектів у процесі їх реалізації, коли відтермінування дає можливість зрозуміти, що деякі справи не варто продовжувати – в такому випадку, можна констатувати позитивну прокрастинацію.

Заслугує на увагу факт про те, що відтермінування справи, теж має значення для особистості. Насправді, для неї ця справа не є значущою, тому вона робить все можливе щоб не було часу на її здійснення.

Для прикладу, Р. Bernstein писав: «...недіяння має значення. Чим більш невизначеним є результат, тим більшим може бути значення зволікання» [24]. Проте, на наш погляд, позитивна форма прокрастинації є вторинною.

Розглянуті дефініції дозволяють покласти прокрастинацію в один ряд з так поняттями як: зволікання, відкладання, уникнення, відтермінування, гаяння часу, розлад, некерованість, недисциплінованість, лінощі, нудьга, відпочинок та ін. Проте це не завжди виправдано.

На основі проаналізованих дефініцій пропонуємо своє трактування прокрастинації як процесу постійного добровільного відтермінування виконанням завдань, у зв'язку з усвідомленням своєї відповідальності як за здійснені, так і за відкладені управлінські дії та вчинки.

Висновки

В умовах управлінської діяльності проблема відповідальності та відтермінування завдань потребує глибокого аналізу. Наша робота є спробою з'ясувати теоретико-методологічні підходи до визначення понять «відповідальність», «соціальна відповідальність», «особистісна відповідальність», «прокрастинація».

Аналіз психологічних досліджень дозволив визначити відповідальність як складну організовану особистісну якість людини, яка має зовнішню та внутрішню структури. Суб'єкт, об'єкт й інстанція - це елементи зовнішньої структури. У взаємозв'язку компонентів представлена внутрішня структура відповідальності. Перший компонент характеризується емоційно-мотиваційною сферою особистості і включає: усвідомлення людиною суспільних цінностей і цілей як особисто значущих при здійсненні дій та вчинків; мотивацію соціально - відповідальної поведінки; відповідальність як емоційне переживання за виконання справи. Другий компонент – когнітивний, який характеризується правильним усвідомленням соціальних норм відповідальної поведінки та здатністю передбачати наслідки власної діяльності. Третій компонент – поведінковий має такі елементи як: вибір і дотримання визначеної лінії відповідальної поведінки; систематичне виконання своїх обов'язків; доведення дорученої справи до кінця.

Результати проведеного аналізу показали, що відповідальність є особливою формою людського існування, спроможністю вибіркового і свідомого впливу на навколишню дійсність з обов'язковим урахуванням всіх можливих наслідків впливу та безумовною готовністю відповідати за ці наслідки. Відповідальність державних службовців в управлінській діяльності є вольовою якістю розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана зі свободою вибору в поведінці та є вирішальною у самореалізації й самоактуалізації людини.

Підсумовуючи викладений матеріал доцільно зазначити, що особистісна відповідальність державних службовців виявляється: в готовності до самовдосконалення; психологічної готовності до діяльності в соціальній сфері; в сформованому професійному мисленні та вмінні самостійно аналізувати конкретну ситуацію; в оцінюванні можливих наслідків за обрані рішення; в сформованих морально-етичних та вольових якостях; у розвиненій самосвідомості як здатності усвідомлювати самого себе, своє «Я», свої потреби, інтереси, цінності, своє буття і його сенс, власну поведінку.

На основі проаналізованих дефініцій пропонуємо своє трактування прокрастинації як процесу постійного добровільного від-

термінування виконанням завдань, у зв'язку з усвідомленням своєї відповідальності як за здійснені, так і за відкладені управлінські дії та вчинки.

Продовження нашого дослідження стане корисним для подальшого аналізу проблем відповідальності, прокрастинації у контексті тайм-менеджменту.

Стаття надійшла до редакції: 02.01.20

RESPONSIBILITY AND DELAY TASKS IN THE CONTEXT OF PUBLIC GOVERNANCE

Lyudmila Kotliar, Associate Professor, doctoral student of the department public administration and public service of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine

~~~~~  
*The article is devoted to defining the essence of responsibility as a psychological term in the process of management of civil servants. As a result of the analysis of scientific sources, an analysis of the problem of procrastination as a delay in the fulfillment of tasks was made. The author of the article emphasized different approaches to defining the term liability. In particular, he views the responsibility of public servants in management as a willful quality of the developed personality, which is directly related to the freedom of choice in behavior and is crucial in the self-realization and actualization of the person. In the author's opinion, the personal responsibility of civil servants also manifests itself: in readiness for self-improvement; psychological readiness for activities in the social sphere; in the formed professional thinking and ability to independently analyze a specific situation; in assessing the possible consequences for the decisions chosen; in the formed moral-ethical and strong-willed qualities; in the developed self-consciousness as the ability to be aware of oneself, their "I", their needs, interests, values, their being, their meaning, their own behavior. Responsibility is also seen as a special form of human existence, the ability of the individual*

*to selectively and consciously influence the surrounding reality, with a mandatory consideration of all possible consequences of influence and an unconditional willingness to account for those consequences.*

*In particular, the article deals with current scientific approaches to the definition of terms. The author's position is presented to determine the essence of procrastination as a process of voluntarily delaying the fulfillment of important tasks in connection with the awareness of their responsibility for both performed and deferred management actions and actions.*

**Keywords:** *civil servant, responsibility, social responsibility, procrastination, factors of personal responsibility of civil servants*

**Received: 02.01.20**

## References

1. Abulhanova – Slavskaya, K. (1991). Strategiya zhizni [Life strategy]. [in Russian].
2. Al-Ani, N.M. (2014). Otvetstvennost i eyo klassicheskaya i neklassicheskaya paradigmyi [Responsibility and its classic and non-classical paradigms]. Aktualnyie problemyi gumanitarnyih i estestvennyih nauk – Actual problems of the humanities and natural sciences, 7-1, 182-187 [in Russian].
3. Artemenko, N. (2008). Planuvannia kariernoho rozvytku derzhavnoho sluzhbovtsia [Planning the career development of a civil servant]. Visn. derzh. sluzhby Ukrainy – Visn. state. services of Ukraine, 3, 76-79 [in Ukrainian].
4. Bazyka, Ye. L. (2012). Fenomen psykhozivniivnogo stanu prokrastynatsii [The phenomenon of psychophysiological state of procrastination]. Mezhdystsyplynarne issledovannia v nauke I obrazovanii – Interdisciplinary research in science and education, 1 K. Retrieved from [www.es.rae.ru/mino/158-1023](http://www.es.rae.ru/mino/158-1023) [in Russian].
5. Bezrukova, O. A. (2015). Sotsialna vidpovidalnist v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: sotsiologichna kontseptualizatsiia ta dosvid empirychnoho doslidzhennia [Social Responsibility in Contemporary Ukrainian Society: Sociological Conceptualization and the Experience of Empirical Research]. Klasych. pryvat. un-t. – Zaporizhzhia [in Ukrainian].

6. Bekh, I.D. (1995). Vid voli do osobystosti [From will to personality]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Vaida, T. S. (2016). Prokrastynatsiia yak komponent povedinky pratsivnykiv OVS ta yii profilaktyka pid chas profesiinoi pidhotovky kursantiv u VNZ MVS Ukrainy [Procrastination as a component of the behavior of police officers and its prevention during the vocational training of cadets at the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Yurydychnyi biuleten – Legal Bulletin, 2, 197-211. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ub\\_2016\\_2\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ub_2016_2_22) [in Ukrainian].

8. Vorobyova, V.V. & Yakimanskaya, I.S. (2003). Psihologiya leni: postanovka problemy [The Psychology of Sloth: Problem Statement]. Orenburg [in Russian].

9. Hrai, M. (2010). Prosvannia po sluzhbi yak element derzhavno-sluzhbovykh vidnosyn [Promotion as an element of public-service relations]. Visn. derzh. sluzhby Ukrainy – Visn. state. services of Ukraine, 34-38 [in Ukrainian].

10. Lay C. H. At last, my research article on procrastination / C. H. Lay // Journal of Research in Personality. – 1986. – Vol. 20. – P. 474-495.

11. Maksimenko, S.D. (2006). Genezis suschestvovaniya lichnosti [The genesis of the existence of personality]. Kyiv, 111-113 [in Russian].

12. Motruk, T. O. & Stetsenko, D. V. (2014) Prokrastynatsiia yak inhibitor rozvytku uspishnoi osobystosti [Procrastination as an inhibitor of successful personality development]. Proceedings from: I Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh – The First All-Ukrainian scientific and practical conference of students, graduate students and young scientists. Sumy [in Ukrainian].

13. Mochernyi, S. V. (Ed.). (2005). Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Economic Encyclopedic Dictionary]. (Vols. 1-2). Lviv: Svit [in Ukrainian].

14. Myichko, V. N. (2016). Prokrastynatsiia kak fenomen i obraz zhizni sovremennogo cheloveka [Procrastination as a phenomenon and lifestyle of a modern person]. Molodoy uchenyy – Young scientist, 25, 651-654. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/129/35866> [in Russian].

15. Muzdybaev, K. (1999). Vospitanie otvetstvennostyu [Responsibility Education]. SPb.:Evraziya [in Russian].

16. Prykhodko, Yu. O. (2012). Psykholohichni slovnyk-dovidnyk [Psychological reference dictionary]. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].

17. Rothblum, E. D. (1986). [Affective, cognitive, and behavioral differences between high and low procrastinators] – Vol. 33. – P. 387-394. [in English].

18. Rubinshteyn, S. (1985). Byitie i soznanie [Being and consciousness]. Moskva: SSSR [in Russian].

19. Savchyn, M.V. (1997). Psykholohichni osnovy rozvytku vidpovidalnoi povedinky osobystosti [Psychological bases of development of responsible personality behavior]. Kyiv [in Ukrainian].

20. Semyonova, F.O. & Uzdenova, A.M. (2012). Vliyanie prokrastinatsii narazvitie ispolnitelskoy deyatelnosti v podrostkovom vozraste [The effect of procrastination on the development of performance in adolescence]. Politematicheskii setevoy elektronnyy nauchnyy zhurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta – Political Internet electronic scientific journal of the Kuban State Agrarian University, 83, 847-856 [in Russian].

21. Andriushchenko, A. I. & Riabets, I. M. (2008). Sotsialna vidpovidalnist: teoretyko-metodolohichniy aspekt analizu [Social responsibility: theoretical and methodological aspect of the analysis]. Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva – Sociological studies of modern society, 844, 133-135 [in Ukrainian].

22. Skovoroda, H.S. (1994). Tvory [Writings]. (Vols. 1-2). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].

23. Osipova, G. V. (1995). Entsiklopedicheskii sotsiologicheskii slovar [Encyclopedic Sociological Dictionary]. Moskva [in Russian].

24. Bernstein P. L. Against the gods: The remarkable story of risk [Electronic Resource] / Peter L. Bernstein. – New York: Wiley, 1998. – 400 p. – Retrieved from: <https://www.amazon.com/Against-Gods-Remarkable-Story-Risk/dp/047>

25. Ferrari, J. R. (2001). Procrastination as self-regulation failure of performance: Effects of cognitive load, self-awareness, and time limits on working best under pressure. *European Journal of Personality*, Vol. 15, pp.391-406.

26. Heider F. The psychology of interpersonal relations [Text] / F. Heider. - N. Y., 1958.

27. Milgram N. A. Procrastination: A malady of modern time / Noach Milgram // *Boletin de Psicologia*. – 1992. – Vol. 35:83

28. Online Etymology Dictionary [Electronic Resource] / Douglas Harper – Retrieved from: <http://www.etymonline.com/index.php?term=procrastination>.

29. Steel P. The nature of procrastination: a meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure [Electronic Resource] / Piers Steel // Psychological bulletin. – 2007. – Vol. 133(1). – P. 65-94. – Retrieved from: <https://ru.scribd.com/doc/63679278/STEEL-P-The-Nature-of-Procrastination-A-Meta-Analytic-andTheoretical-Review-of-Quintessential-Self-Regulatory-Failure>.

30. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic Resource]. – Fifth Edition. – Retrieved from: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=procrastination>.

### **Відомості про авторів / Information about the Authors**

**Котляр Людмила Іванівна:** Національна академія державного управління при Президентові України, вул. Антона Цедіка, 20 м. Київ, 03057, Україна.

**Lyudmila Kotlyar:** National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 20, Anton Tsedyk St., Kyiv, 03057, Ukraine.

**ORCID. ORG./0000-0002-4785-0956**

**E-mail: [kotliar.62@ukr.net](mailto:kotliar.62@ukr.net)**